

ВЕЛИЧКОВИЋЕВСТВО:
ЦАРСТВО ИНТЕРПРЕТАТИВНИХ
ФАНТАЗМАГОРИЈА

(Зоран Милутиновић. *Фанџом у библиотеци: ѝосѝоји ли срѝски националистѝички дискурс о Иви Андрићу?*. Београд: Геопоетика издаваштво, 2022, 125 стр.)

Универзитет у Београду
Факултет за образовање
учитеља и васпитача

I

Књига која на корицама, испод наслова, поставља питање: „Постоји ли српски националистички дискурс о Иви Андрићу?“, могла би да се састоји од једне странице, једне речце, два слова: не. Будући да је овај одговор познат свакоме ко се сусретао са српским критичким текстовима посвећеним делима Иве Андрића, пажњу је неопходно усмерити у другом правцу и прецизно утврдити ко ово питање поставља и због чега. Управо труд да се наречени проблем расветли и библиотека ослободи непожељних фантомских фигура налази се у средишту књиге *Фанџом у библиотеци* Зорана Милутиновића. Реч је о дужем мета­критичком есеју који представља завршни такт ауторове полемике с главним представницима и споредним апологетама бошњачког књижевнокритичког национализма.

У *Бици за ѝрошлосѝ* (2018) – студији коју књига *Фанџом у библиотеци* (2022) наставља и допуњује – Милутиновић је систематично испитао корпус текстова којима је, у великом распону од шездесетих година двадесетог века до друге деценије двадесет првог столећа, Иво Андрић оптуживан за најразличитије видове испољавања мржње према муслиманском свету и бошњачком народу. Оглушујући се о основне принципе научног истраживања и примењујући читав низ псеудоинтерпретативних поступака карактеристичних за идеолошко-манипулативно разумевање књижевне уметности, аутори попут Шукрије Куртовића, Адила Зулфикарпашића, Мухамеда Филитовића, Мухсина Ризвића, Русмира Махмутѝехајића и Есада Дураковића сачинили су веома опширан и прилично бизаран каталог Андрићевих кривица. Српском нобеловцу тако се на терет ставља: да је сејао нетолеранцију међу једнокрвном браћом, мрзео Муслимане и приписивао им „комплекс турске кривице“ како би се додворио српској средини у коју се као „рenegат“ укључио; да је процес исламизације представљао желећи да понизи Бошњаке и да су сви ликови који припадају овом народу у његовим делима приказани као „идиоти и дегенерици, крајње нетолерантни, подмукли, некул-

турни људи“; да је Бошњаке, називајући их Турцима, стигматизовао косовском кривицом и османлијским насиљем и тиме оправдавао „сувремени реваншизам против њих“; да је означавањем босанских хришћанки синтагмом „наше жене“ испољавао симптом „идеолошкијског антибосанства“ и „ужасавајућег разлучивања босанског народа“; да је „сатанизирао целокупну муслиманско-бошњачку историју“, одузимао „упориште дигнитета једног народа“, наметао му „осјећање колективне кривље, депримирајућег срама и погубне инфериорности“ и тако покушавао да „оријентално-исламск[у] духовност у цјелини негативизира“; да је истичући како у Босни постоје Срби, Хрвати и Муслимани, нарушавао јединство земље и раздирео „босанско плурално друштво у служби различитих политичких форми нацијства“; да је позната сцена набијања на колац у роману *На Дрини ћурија* заправо плагијат, јер потиче из текста објављеног у *Сарајевском листу* 7. маја 1915. године под насловом „Примјер француског дивљаштва – мученичка смрт Сулејман ал-Халебије“, због чега би Нобелов комитет Андрићу морао да одузме награду; да је приповедањем о страдању Радисава исцртао „властити психограм латентног маштенског садо-мазохизма хомосексуалног типа“; да је стајао на страни Аустроугарске и тако демонстрирао своју хришћанску пристрасност, био преверица и каријериста, агент „западно-кршћанског света“ и човек крајње сумњивог морала; да је препоручивао увођење расних закона, био творац плана о исељењу Албанаца с Косова и архитекта „приступања Југославије Тројном пакту“; да је својим романима и приповеткама, којима „доминирају очигледно расистички ставови“, оправдавао покоље муслимана и „подржавао геноцид“; да је *андрићевство* „спој расизма, оријентализма, фашизма, национализма, лажне историје, антибосанства и исламофобије“ створено „у делу Иве Андрића у циљу уништавања Босанских Муслимана“, те да је његова књижевност „Босну више дјелила, него ли многе војске које су преко ње марширале и у њој крв пролијевале“ (Милутиновић 2018: 21, 22, 44, 45, 46, 52–53, 55, 58, 68, 70, 81, 83, 87, 105, 111, 132, 315–318).

Милутиновићу није био неопходан велики интелектуални труд да би оспорио побројане тврдње. Довољан је био само увид у целину ових текстова и поступно логичко испитивање понуђених линија аргументације, да би се увидело како Куртовићеве, Зулфикарпашићеве, Филиповићеве, Ризвићеве, Махмутџеџајићеве и Дураковићеве тешке оптужбе нису ни у најмањој мери поткрепљене адекватним интерпретативним доказима, већ су изрицане уз помоћ различитих тенденциозних и на негативном предразумевању заснованих поступака као што су произвољне процене, дискредитујуће инсинуације, злурада преувеличавања, деконтекстуализације исказа и семантичке редукације реченичних садржаја. Управо таква методолошка поставка дала је Милутиновићу простора да повре-

меним хумористички интонираним опаскама комички разобличи несувисле напоре бошњачких критичара, и властиту метакритичку анализу учини приповедно динамичном. Не треба да чуди што наведени бошњачки аутори негују „комотан однос према чињеницама и доказима“ и упуштају се у тумачење не мислећи да су „на било који начин обавезани оним што се тумачи“, јер њихови текстови, како Милутиновић запажа, не припадају књижевнокритичком, већ политичком дискурсу (в. 2022: 18).

Замагљујући границу која раздваја аутора, приповедача и јунака, и недоследно се опходећи према разлици између фикције и историографије, експоненти бошњачког националистичког дискурса – чијем стварању су умногоме допринели „политичари и интелектуалци блиски Странци демократске акције, Исламској заједници Босне и Херцеговине и бошњачком културном друштву Препород“ – Андрићевом делу нису приступали херменеутички, већ идеолошки, јер им основни циљ није био досезање до истинитих увида о стваралаштву српског нобеловца, него ревизија „историографских сазнања о Османском царству и Југославији“ и испитивање положаја муслимана у обе државе (2022: 18). Осим османским патриотизмом, њихова историјско-политичка визија обојена је, како истиче Милутиновић, „снажном носталгијом за исламском царевином“ и „исто тако снажном аверзијом према секуларној Југославији“ (19). Стога до гротескности изобличена слика коју је бошњачки дискурс створио о Андрићу није резултат аутентичних академских истраживања нити проистиче из научно утемељеног мишљења, већ је употребљена као културно провокативно и медијски ефектно средство за формулисање политичких ставова и афирмацију националистичког програма. У виђењу помињаних *џумача* Иво Андрић, дакле, није писац класичне уметничке вредности, него велика јавна фигура која је – због непрестане обасутости културном пажњом – погодна за идеолошко-пропаганду обраду.

Након штампања *Биџике за њрошлост* – на чијим је страницама расветљена фалсификаторска природа бошњачког *чињања* Иве Андрића – чинило се да је наречени дискурс, готово шездесет година од тренутка када је започело његово формирање, оспорен и у појединачностима и у целини. Међутим, из наоко неочекиваног правца огласили су се аутори који су пронашли заобилазан, политички тенденциозан али увек фантазмагоричан начин да оваквој врсти идеолошко-интерпретативног мишљења удахну нови живот. Наиме, Милутиновић је већ у *Бици за њрошлост* указао на књижевнокритичку амбиваленцију Енвера Казаза, који у књизи *Субверзивне њоеџике* негативно вреднује гледишта бошњачког националистичког дискурса, али за његов постанак криви такозвану великосрпску критику, која је прва наметнула идеју „о Андрићевој литератури као исламомрзитељском и противбошњачком тексту“

(336), што су бошњачки аутори својим прилозима касније само потврђивали. Оваквим тврдњама Казаз је упућивао на реактивну природу овог дискурса, која се, ипак, није супротстављала српским националистичким гледиштима – и доказивала да Андрић није мрзео ислам – него је своју реактивност испољавала понављајући садржаје непријатељског становишта: „бошњачко читање које тврди да је Андрић мрзео Бошњаке овјерава великосрпске интерпретације засноване на тобожњој историјској кривици Бошњака“ (336).

Премештајући пажњу с бошњачких књижевнокритичких промашаја на питање *ко је крив* за настанак таквог *чишћања*, Казаз је покушао да одговорност пренесе на такозвану српску националистичку критику, како би, у повратном дејству, делимично искупио бошњачки дискурс. Није тешко прозрети идеолошке циљеве овакве интерпретативне једначине, као што није могуће не приметити упадљиви изостанак онога на чему се читава Казазова претпоставка темељи: примера великосрпских критичара. Јер много је руку које показују у правцу српског књижевнокритичког национализма, а нимало уста која изговарају имена представника и наслове припадајућих текстова. Имајући у виду да се истина увек оглушује о захтеве за идеолошким прекрајањем стварности, али да се лаж радо прихвата тог посла, Милутиновић је утвару рођену у идеолошки срачунатим интелектуалним халуцинацијама Енвера Казаза назвао: фантом у библиотеци.

Иако је у полемици вођеној након објављивања *Бишке за њрошлости* Енвер Казаз променио став о реактивној природи бошњачког дискурса и однос *два* национализма представио не више као каузалан, него као напоредан: „настојим указати на напоредност њихових наративних система који се међусобно овјеравају не на начин да један другом потврђују или негирају стајалишта, већ тако да један другог потхрањују“ (Казаз 2018б), питање да ли великосрпска критика постоји и, ако постоји, ко су њени представници, до краја расправе остало је неразрешено. Желећи да по сваку цену докаже како је и у српској средини развијан пандан бошњачком националистичком дискурсу, Казаз се послужио двома полемички донекле делотворним, али сасвим ненаучним стратегијама: најпре је појам критике проширио на појам рецепције – који у себе „укључује и читања и поимања оних који не морају бити стручњаци у области, нпр. новинаре, политичаре, пјеваче новокомпоноване музике, режисере“ (Казаз 2018а) – како би, наводећи појединачне примере политички мотивисане употребе Андрићевих дела и лишавајући своја одвећ слободна поређења основног осећања пропорционалности, покушао да спрегне паралелизам између српског и бошњачког књижевнокритичког дискурса.

Читав Казазов доказни поступак свео се (1) на истицање да је Предраг Палавистра, у тексту „Трагови Андрићевих предсказања“,

приповетку „Писмо из 1920. године“ интерпретирао као пророчко знамење које се поткрај века остварило у рату у Југославији, те на тај начин есенцијализирао мржњу, раздвајао је од конкретних институција које је производе и тако „прикрива[о] рад идеологије, њених апарата, њене институционалне моћи, у коначници њеног зла“, односно „легитимира[о] национализам, великосрпски, бошњачки, хрватски, било који“; и (2) на понављање приче о Радовану Караџићу, који је на Палама страним дипломатама наводно делио текст Андрићевог „Писма из 1920. године“, у чему Казаз препознаје „бесрамн[у] политизациј[у] и идеологизациј[у] једног писца и његовог дјела. Бесрамн[у] у оној мјери у којој се тим чином прикрива идеологија мржње коју Караџић преко војске, полиције и паравојних формација проводи на терену“ (Казаз 2018а).

Здрав разум на овом месту би се запитао какве везе имају два наведена примера са тобожњим великосрпским читањем Андрића. И како је уопште могуће овакве појаве сматрати еквивалентом бошњачког дискурса, који се развијао више од пола века, имао подршку владајуће Странке демократске акције, временом се учврстио као једна од магистралних струја културног и политичког живота, а Андрића оптуживао за мржњу према исламу, расистичке ставове, фалсификовање историје, затим за хришћанску пристрасност, ренегатство и каријеризам, за повезаност с Хитлером, подршку покољу муслимана и планове за исељење Албанаца с Косова. Таквог пандана у српској критици нема. Ни у трагу.

У жељи да се, у паралели с бошњачком, пронађе или измашта српска варијанта националистичког разумевања Андрића, није довољно препознати само Казазово мађионичарско премештања фокуса како би се пажња расула и извео трик, нити само индиректно настојање да се умањи критички притисак на садржину куртовихевићеско-махмутџејајевићеских интерпретација, већ и покушај да се у полемички контекст испотиха уведе оно што је неизбежно при расправама које се воде између представника некадашњих југословенских република – без обзира на то да ли је реч о политици, идеологији, историји или књижевности – а то је појам српске кривице. Дуги период комунистичке владавине учинио је поменути аргумент неупитним, јер се бацањем ове карте на талон расправе постизала брза – иако лажна и неправедна, али идеолошки подржана – полемичка победа. Данас, кад више не постоји идеологија која би подржавала овакав неравноправан однос, потезање овог аргумента, кад другог поткрепљења нема, изгледа као *хвайшање дављеника за сламку*.

Да нису смешни, били би дирљиви начини на које је Казаз настојао да избегне одговор на једноставан Милутиновићев захтев да каже који то аутори припадају скупини такозваних великосрпских критичара. Уместо набрајања тих „великосрба“ који су

Андрићева дела тумачили истим мерилима као Куртовић, Ризвић или МахмутѠехајић, Казаз је најпре понудио оправдање: „нисам навео нити један примјер великосрпске критике [...] јер је само помињем, а њоме се не бавим, не истражујем је. То очекујем од некога другог, некога ко се може њоме бавити онако како сам се ја бавио бошњачким националистичким читањем Андрића“, да би потом истакао како би тај списак био „заиста подугачак, јер под таквом врстом критике сматрам свако читање које завршава закључком да је Андрић писао романе који су постали српска национална предања, градили српску историјску свест, говорили о српском историјском страдању“ (Казаз 2018а). Овде ваља приметити да Казаз ублажује властите критеријуме за препознавање српске националистичке критике јер је у књизи *Субверзивне ѡеѡшке* овај фантомски дискурс одредио као „интерпретације засноване на тобожњој историјској кривици Бошњака“ (Милутиновић 2018а). Пошто с тог фантомски дугачког списка Казаз поново није навео ниједно име, Милутиновић се у свом иронично интонираном одговору пожалио да би се „радо бавио том критиком“, али да не зна где да је нађе, па упозорио полемичког опонента да се, док неко не ода имена представника, мора „прихватити да таква великосрпска критика не постоји, него је измишљена да би лажном симетријом искупила бошњачки националистички дискурс о Андрићу“ (Милутиновић 2018а).

Казазова реплика: „Покушао сам му навести неке идеолошке темеље такве критике, њен аксиоматски систем и закључке, а Милутиновић ми тражи имена. Е, нећу да наводим имена“ можда би се и могла доживети као симпатично и помало инфантно инађење, када се у наставку реченице: „зато што би то без детаљне анализе критичких радова било некоректно, али аксиоматски систем те критике хоћу“ не би претварала у провидан маневар којим полемичар покушава да забашури чињеницу да таквих примера нема (Казаз 2018б). Дозволивши да афективне реакције надвладају дискурзивни тон расправе, и оглушивши се на Милутиновићев више пута поновљени захтев за навођењем представника такозване великосрпске критике, Енвер Казаз је дефинитивно одустао од научног сукоба мишљења и онемогућио да се полемика настави.

Остаће непознато да ли је овај сарајевски професор имао неког конкретног аутора на уму када је изразио жељу да се неко други позабави истраживањем великосрпске критике – и то неко „ко се може њоме бавити онако како сам се ја бавио бошњачким националистичким читањем Андрића“ (Казаз 2018а) – али захваљујући Милутиновићу знамо да се тог мучног посла прихватио Ненад Величковић, и у једном немачком зборнику, штампаном 2022. године под насловом *Trauma – Generationen – Erzählen*, објавио текст “The Serbian Discourse on Ivo Andrić: Some Traces of a Collective Trauma”. Реагујући на поновно отварање питања о постојању српског нацио-

налистичког дискурса о Иви Андрићу, Милутиновић је написао дужи есеј и објавио га као двојезичну, српско-енглеску књигу, названу *Фанијом у библиотеци*.

Критеријуми којима се Величковић служио како би доказао постојање српског националистичког дискурса о Андрићу преузети су из Милутиновићеве *Бишке за прошлост*, где су истицани као кључне методолошке одлике бошњачког *чишћања* српског нобеловца. У ова мерила убраја се: „комотан однос према чињеницама и доказима, мишљење које је у супротности са логиком и тумачење које не мисли да је на било који начин обавезано оним што се тумачи“ (Милутиновић 2018: 18–19). Преузимањем Милутиновићевог поступка и његовом применом на одабраним примерима српске књижевне критике, Величковић је желео да покаже да су ови дискурси исти по структури, а различити по националном предзнаку.

Анализирајући текстове девет српских аутора: Исидоре Секулић, Милана Богдановића, Ђорђа Јовановића, Владимира Дедијера, Зорана Константиновића, Предрага Палавестре, Николе Кољевића, Вука Милатовића и Радета Лаловића, Величковић је – не примењујући научне принципе него идеолошко-пропагандна средства – најпре закључио да ниједан од испитиваних чланака не представља целовиту и компетентну анализу приповедака или романа, а потом као главне одлике овог дискурса навео извештаченост, арбитрарност и тенденциозност (Величковић 2020: 451). Српско читање Андрића темељи се на истицању колективних траума, односно геноцида који су над Србима вршили Турци, Аустријанци, усташе и Немци, затим на идејама да су Бошњаци дегенерисани преласком из хришћанства у ислам, Срби расно здравији од католика и Муслимана, а Босна и у културном и у географском смислу земља мрака, мржње и проклетства (452). Читав овај дискурс служи, закључиће Величковић, да би се у јавности формирали ставови о прошлости који нису у складу са сазнањима савремене историографије (451). Између српске и бошњачке интерпретације Андрића отуда и нема разлике, јер и једна и друга, уверен је аутор, зарад националистичких циљева злоупотребљавају пишчева дела, желећи да индивидуална страдања јунака представе као слику колективних траума (453).

Премда је већ при овлашном читању очигледно да је текст “The Serbian Discourse on Ivo Andrić: Some Traces of a Collective Trauma” у целини прожет духом кривотворења, Милутиновић је – користећи се истраживачким стратегијама развијаним на страницама *Бишке за прошлост* – пажљиво испитао све Величковићеве херменеутичке тврдње, проверио да ли девет анализираних текстова испуњавају оглашене критеријуме *великосрјиства*, значења тумачених исказа сагледао у светлости њиховог ширег контекста, и ауторове закључке упоредио са садржином пасажа на које се односе. Оголивши све Величковићеве интерпретативне фалсификате и покушаје псеудона-

учних интерпретација, Милутиновић је врло убедљиво показао да на оним местима у чланку “The Serbian Discourse on Ivo Andrić” на којима би се очекивала академска скрупулозност, не постоји ништа друго до сплет идеолошких предрасуда, политичких тенденција и жеља за grubим и неоснованим дискредитовањем писца.

Истичући да је текст “The Serbian discourse on Ivo Andrić” проблематичан почевши од наслова, јер је његовим значењем сугерисано да постоји само једно српско читање Андрића, Милутиновић је прво навео низ од педесетак књижевних критичара који су о писцу *Травничке хронике* објавили монографије, а потом се с разлогом упитао: „ако девет аутора о којима расправља представљају српски дискурс о Андрићу, шта ћемо са ауторима са овог списка?“ (Милутиновић 2022: 16). У наставку *Фанџома у библиоџеци* биће указано да се један од Величковићевих карактеристичних *интер-прејатајивних* поступака огледа у тенденциозном преувеличавању негативно оцењених литерарних појава како би се припремила подлога за изрицање тешких оптужби на рачун њихових аутора. То је нарочито очигледно у начину на који је овај сарајевски професор приступио тумачењу текстова Вука Милатовића и Радета Лаловића. Величковићу је, наиме, довољна Милатовићева тврдња да набијање на колац Радисава са Уништа представља слику не само личног него и колективног страдања, па да овог критичара и некадашњег професора Учитељског факултета у Београду оптужи за колективизацију трауме и настојање да посредством образовних институција наведе стотине па и хиљаде наставника да – замењујући историографска знања литерарним искуством – полазишта великосрпског дискурса инкорпорирају у процес школског изучавања књижевности (Величковић 2020: 439). Тако је и Радета Лаловића, због идеје да би се приказ данка у крви из романа *На Дрини ћурџија* могао увести у наставни курикулум и употребити као повод за разговор о српској историји и култури сећања, окривио за настојање да тумачење књижевног дела претвори у инструмент националистичке индоктринације ученика (442).

Зашто је проблематично рећи да се судбина Радисава са Уништа симболички односи и на историјску судбину народа којем Радисав припада? Зар опис узимања данка у крви и насилног одвођења деце није слика српског страдања у вековима турског ропства? Не утичу ли оба литерарна примера на дубље и свестраније разумевање националне историје? Књижевнокритичко актуелизовање оваквих питања сведочи да у Величковићевој интерпретативној свести и даље трепери онај политички стереотип – дубоко усађен и брижљиво негован у обе Југославије – према којем реч српски истовремено значи и националистички.

Да описана идеолошка предрасуда суверено управља Величковићевим интерпретативним поступцима потврђује и начин на који

је овај критичар окарактерисао потпуно истиниту и лако провериву тврдњу Зорана Константиновића да је Иво Андрић *Травничку хронику* писао „у данима стрепње и неизвесности, у доба страховитих злочина над српским народом“ (447). У овој ноторној чињеници сарајевски професор неће препознати само редуkcију „комплексног историјског догађаја (Други светски рат у Југославији) на националну трауму“ и „реторичко средство националистичког дискурса“, него и један неетичан гест који „превиђа злочине против других народа (Јевреји и муслимани у источној Босни)“ (448). Величковић, дакле, криво интерпретира Константиновићеву реченицу јер се према њој опходи као према тврдњи да су у току Другог светског рата страдали само Срби, и на тај начин ствара лажно полазиште за изрицање моралних придика и идеолошких оптужби на рачун аутора. Да ли је овде реч о мањку способности за елементарно разумевање текста или о намерном читавању погрешних значења, нека читалац сам просуди.

Како би се, као след поступака, могло разумети тенденциозно прекрајање смисла туђих речи и на основу таквог семантичког кривотворства оптуживање књижевних критичара за национализам и неморал, и то у тексту писаном на енглеском, а објављеном унутар зборника штампаног у Немачкој? Осим очигледног академског непоштења и нечасних намера, у дубљим слојевима оваквог чина могла би се препознати некаква чудна и тешко разумљива склоност ка потказивању. Не казујући истину, али своме говору дајући тон моралне супериорности, Величковић се отворено додворава представницима бошњачког дискурса, а западној академској јавности нуди као метакритички денунцијант. У првом поступку читава се његово идеолошко опредељење, док се у другом одражава слика његовог ауторског карактера.

Да тврдња о постојању српског националистичког дискурса о Андрићу не проистиче из научних истраживања постојеће књижевнокритичке грађе, него се рађа из Величковићевог идеолошког предумишљаја, сведочи и негативно интонирано тумачење једног Палавестриног емоционално обојеног, али политички сасвим неутралног запажања, према којем српски нобеловац „поштује историјски оквир хронике и приповеда о историјској несрећи једног народа са границе, који је остављен пред капијом цивилизације и за сва времена осуђен да носи на себи печат изгнанства“ (442). По већ уходаном интерпретативном механизму, подешеном тако да у исказима не препознаје стварна значења већ фантомске фигуре српског национализма, Величковић ће аутора цитиране реченице оптужити да Андрићева дела изводи из универзалне равни и своди у уске оквире националистичког мишљења, односно да „напушта ригорозне процедуре академског мишљења и користи Андрићево дело, погрешно га интерпретирајући, као доказ невиности српског

народа“ (443, 444). Народ који је једном обележен жигом кривице, морао би – како нам поручује професорски глас из Сарајева – заувек остати крив.

Истакавши да би било корисно и занимљиво извршити компаративну анализу две верзије Кољевићеве књиге *Андрићеве ремек-дело*, „једне написане пре а друге после распада Југославије, па пратити идеолошке корекције ослобођеног национализма у тим разликама“ (437), Величковић је заправо открио да унапред зна резултате наредног испитивања, али не зато што је обдарен непогрешивом интуицијом, већ зато што је спреман да изводи инсинуације без икаквог поткрепљења, и на тај начин властите предрасуде, под кринком научног дискурса, преобраћа у идеолошке клевете. Милутиновић је, међутим, удовољио Величковићевој радозналости, упоредио обе књиге, и дошао до *разочаравајућих* резултата: „Нема уопште никаквих ‘идеолошких корекција’; то је иста књига, а једине модификације одмах се виде. Верзија из 1982. укључивала је одломке из радова других критичара о Андрићу, а то није прештампано у верзији из 1992. Уместо тога, Кољевић је укључио неколико властитих чланака о Андрићу, објављених између 1982. и 1994“ (Милутиновић 2022: 76–77).

По свему судећи, полазишни циљеви аутора текста “The Serbian Discourse on Ivo Andrić” нису „коректне интерпретације чланака и есеја“, већ стварање „’дима и огледала’, тако да на крају може да изрекне закључак који није подржан претходном расправом“ (2022: 25). Да би то постигао, Величковић се често користио добро познатом методом „тумачења реченица и појединих речи изван контекста“ како би њихова значења прилагодио властитим сврхама (25). Читалац, рецимо, никад не би могао да претпостави шта је средиште текста Исидоре Секулић јер српску списатељицу Величковић оптужује за предрасуде према Оријенту, иако Исток „у њеном есеју заправо има позитивне конотације“ (25). На сличан начин он је и Милана Богдановића, манипулативно реаранжирајући одабране речи, окривио да долази из „истог националистичког дискурса“ јер тврди да су „Срби расно здрави а католици и муслимани болесни“ (32). У оба случаја критичарев поступак не би се могао назвати интерпретацијом, већ „*сујесницијом* која има намеру да обмане“ (29), будући да употреба научних термина овде не служи у епистемолошке, већ у реторичко-манипулативне сврхе: да обезбеди псеудоакадемски декор једном огољеном идеолошком интересу. Прави адресат Величковићевог чланка и није академска јавност, која би брзо могла да прозре праву природу ауторових интелектуалних кривотворења, већ необавештени и некритички настројени читалац, који ће – преварен озбиљним тоном, моралистичким ставом и топосима научне реторике – без отпора усвајати садржаје идеолошких поенти.

Као пандан међусобно веома усаглашеним бошњачким критичарима Андрића, „где Зулфикарпашић разрађује Куртовићев есеј, који Ризвић скоро у потпуности цитира, а Дураковић хвали и Куртовића и Ризвића, док их све цитира, коментарише с одобравањем и даље развија Махмутџехајић, сарајевски професор је покушао да прикаже скупину састављену од девет српских аутора који се не позивају један на другог“ и имају „врло мало, ако ишта, заједничког, било естетички, поетички, идеолошки или интелектуално“ (112, 113). Текст у којем књижевни тумач „приписује ауторима које чита тврђења која они нису изнели; пресеца њихове реченице напола, то вади из контекста и погрешно интерпретира; бира речи из њихових текстова и реаранжира их тако да почињу да значе нешто друго“ (113), не може да резултира ничим другим до нагомилавањем „измишљотина, наговештаја, *non sequitur* закључака“, односно празним рукама „с којима Величковић завршава своју интерпретативну авантуру“ (112). На основу материјала и доказа понуђених чланком „The Serbian Discourse on Ivo Andrić: Some Traces of a Collective Trauma“ сасвим је јасно „да се до деведесетих година двадесетог века не може идентификовати ни један једини пример тог наводног српског националистичког дискурса о Андрићу“, односно да „бошњачки националистички дискурс није имао српски еквивалент од којег је могао да позајмљује“ идеје (78–79). Да ли је Енвер Казаз задовољан Величковићевим текстом? Тешко, јер се Казаз ипак устручава да наводи примере онога што не постоји, док Величковић без икаквог приговора академске савести у туђе текстове учитава значења која су му идеолошки потребна.

На крају се намеће питање да ли аутор који – одбацивши основне научне принципе и водећи се идеолошким намерама и пропагандним интересима – напише овако тенденциозан и манипулативан текст уопште заслужује да у једном академском смислу буде уважен као равноправан саговорник? И Милутиновић сматра да је реч о појави која не би завређивала никакву пажњу када не би упућивала на један већи проблем (в. 113). Сагледан у контексту постојећих полемика покретаних поводом бошњачких и српских тумачења Иве Андрића, Милутиновићев опширни есејистички одговор Ненаду Величковићу оправдава чињеница да сарајевски професор овде и није третиран као ауторска индивидуалност, већ као парадигма једног новог и специфичног дискурса, који се не залаже директно за бошњачка националистичка гледишта, чак им се декларативно и супротставља, али настоји да их релативизује, искупи и – преносећи терет кривице на српску страну – учини бенигним. Пошто се овакав полемички маневар не може извршити без логичке акробатике и поступака интелектуалног кривотворења, нимало не чуди што *величковићевство* не ствара научне аргументе, него рађа фантоме.

II

Као што су након објављивања *Биџке за њрошлости* Енвер Казаз и Ненад Величковић притекли у помоћ научно раскринканим представницима бошњачког националистичког дискурса, и потезањем и даље делотворног аргумента *српске кривице* настојали да искупе њихова тешка интерпретативна огрешења о истину Андрићевог дела, тако се и, након штампања *Фанџома у библиотеџеци*, академски демаскираном професорском тандему из Сарајева при руци нашао један овдашњи књижевни критичар, који је, оставши готово неосетљив на читаву палету фалсификаторских поступака усмерених против српског *чиџања* Андрића, свој истраживачки фокус усмерио ка критици тобожњег мањка методолошке, херменеутичке и књижевноисториографске отворености домаће андрићологије. Наиме, након неколико позитивно интонираних приказа *Фанџома у библиотеџеци* (в. Бајчета 2022, Перишић 2022) – чији аутори нису некритички славили Зорана Милутиновића, него су изражавали критичарску радост због књиге која на један елегантан и ведар начин односи научну победу над дилетантским покушајима идеолошке злоупотребе уметничког текста – у једном броју *Књижевне историје* (55/181 [2023]) објављен је прегледни рад Јована Букумире под насловом „Од сабласти до фантома: полемике о Иви Андрићу у постјугословенском периоду – критичко преиспитивање“. У њему је аутор, настојећи да резимира и испита утемељеност становишта свих учесника у полемици о бошњачким и српским интерпретацијама Иве Андрића, изнео неколико тврдњи које заслужују посебне напомене.

Позивајући се на Бориса Шкворца и Небојшу Лујановића – који су у чланку из 2010. године образлагали идеју о Андрићу као *измјешџеном џисцу*, који се не може уклопити у поредак „јед(и)-не националне књижевности“ – Букумира понавља тврдњу да је Иво Андрић „до краја живота остао (корпусно и национално) неизјашњен“ (Букумира 2023: 75). Да је реч о флагрантно неистинитој констатацији сведоче следеће чињенице: осим што је прешао на екавицу, и своје дело сагледавао у Његошовом и Вуковом хоризонту, Андрић се 1942. године, у писму поводом *Анџологије српске савремене џријовеџке*, потпуно прецизно одредио као српски приповедач; потом је 15. јуна 1951. у личну карту уписао да му је народност српска, као што је и 19. јула исте године у војну књижицу уписао да је по народности Србин; захтевао је да у првом тому *Енциклопедџије Јуџославије*, објављеном 1954. године, не пише да је хрватског порекла; у Матичној књизи венчаних у Београду 27. септембра 1958. поновио је да је српске народности; одобрио је да се његова дела нађу у антологији *Српски џесници између два раџа* која се појавила 1956. године, као што је још 1933. одбио да буде заступљен у *Анџологији новије хрваџске лирике*; а био је и члан редакционог одбора који је

1960. уврстио писца Иву Андрића у едицију *Српска књижевност у сто књига* (в. Ломпар 2019: 253, 254).

У другој реченици деонице текста посвећене анализи књиге *Бијка за прошлост: Иво Андрић и бошњачки национализам*, Букумира наводи да „Милутиновић Андрића назива ’босанским Руждијем“ (76), што такође није тачно јер аутор *Бијке за прошлост* каже:

Овде нас, међутим, више занима следеће: два човека из врха СДА, Ганић и Бехмен, позивају на састанак локалног силеџију из Вишеграда и наређују му да сруши споменик Иве Андрића, а онда видео-касету са снимком рушења носе са собом кад крену у мисију сакупљања новца по арапским земљама, и њоме домаћинима доказују – шта тачно? Да је Иво Андрић босански Руждија, а да су они сами добри ученици и следбеници оних који су Руждија осудили на смрт, те да им због тога треба дати новац? Нема, међутим, никаквих сличности између Салмана Руждија и Иве Андрића (Милутиновић 2018: 14–15).

Милутиновић у наставку књиге доказује да бошњачки националисти Андрића користе на исти начин на који се у крилу радикалног исламизма третира Салман Руждија. И Букумира ће касније поменути да Милутиновић наглашава како Андрића и Руждија не треба поистовећивати, што његову почетну тврдњу чини још неразумљивијом.

Насловом свог чланка и садржајем сажетка Букумира је најавио да ће критички преиспитати гледишта учесника полемике и утврдити да ли су њихови ставови теоријски кохерентни. Међутим, говорећи о Величковићевом тексту, па донекле и о Махмутџехацићевим прилозима овој расправи, наговештени истраживачки приступ је упадљиво одсутан. Резимирајући становишта изложена у есеју “The Serbian Discourse on Ivo Andrić: Some Traces of a Collective Trauma”, Букумира успоставља више афирмативан него неутралан однос према ауторовом мишљењу, јер Величковићеве закључке наводи без икаквих приговора или макар реторичке дистанце. Да ли то значи да је са садржином овог текста сагласан?

Такође, Букумира у Милутиновићеве мотиве за писање студије *Бијка за прошлост* наводи афирмативни одјек који је у „иностраној научној јавности добио чланак Русмира Махмутџехацића ’Andricism: An aesthetics for genocide’, послуживши потом као полазиште за књигу *Андрићевство*“ (Букумира 2023: 97). Према томе, закључиће овај критичар, „чини се да је један од мотива за писање *Бијке за прошлост* био рад на изградњи не само (порекнуте) репутације јединог југословенског књижевног нобеловца [...] него и читаве домаће (читај: српске) андрићологије“ (97). Аутор *иреледане раде* остао је дужан да наведе који су то конкретни аутори и текстови заслужни за повољан одјек који је Махмутџехацићев чланак стекао

у иностраној научној јавности. Било би, такође, научно ваљано да Букумира испуни оно што је обећао насловом и сажетком свог текста и одговори на питање да ли су поменути Махмутџехајићев чланак и његова књига *Андрићевство* теоријски кохерентни? И да ли ова књига – у којој Махмутџехајић испољава потешкоће с разумевањем разлике између аутора, наратора и јунака, тумачећи роман *На Дрини ћуприја* проналази примере темељног расизма, а Андрића оптужује да негативно приказује исламски свет и „раздире босанско плурално друштво у служби различитих политичких форми нацијства“ – заиста има снаге да порекне репутацију српског нобеловца и српске андрићологије? Уколико и Величковић и Махмутџехајић пишу теоријски кохерентне текстове којима позивају српску књижевнаучну заједницу на конструктиван дијалог, Букумиру би ваљало упитати с којим се то критичким тоновима бошњачког дискурса слаже. Уколико, пак, не мисли да су поменути полемички прилози теоријски кохерентни, зашто то није навео у свом прегледном и критичко преиспитивачком раду?

Желећи да оспори смисао и функцију Андрићевог института у Вишеграду, Букумира је, као пример пројекта који није у духу хуманизујућег и оплемењујућег духа Андрићевих дела, навео предавање историчара Милоша Ковића, под насловом „20. век геноцида над српским народом“, у којем је казано да „свест о геноциду над српским народом мора бити у темељу српског националног идентитета“ (101). Оценивши овакво гледиште као националистичко, овај аутор је закључио да је „Андрић у Андрићграду, као што видимо, искоришћен и као универзалистички оквир за партикуларистичке (српске националистичке) интересе“ (101). Да ли то значи да искуство претрпљеног геноцида не треба да буде део националног идентитета? Или да тај геноцид није постојао? Ако је позив на развијање свести о геноциду знак националистичких злоупотреба, да ли би се то исто могло рећи и за јеврејски доживљај холокауста?

За разлику од Величковића и Махмутџехајића, чији текстови у Букумирином тексту не трпе никакву критику, овај аутор Милутиновићу – не наводећи ниједан пример – спочитава пристрасност, идеализацију Иве Андрића и сувише добронамеран однос према заблудама и грешкама српског нобеловца. Будући да чланак који тежи да прегледно представи садржај полемике, преиспита постојећа гледишта и провери теоријску кохерентност објављених прилога не би требало да се темељи на паушалним и аргументацијски непоткрепљеним оценама, односно да при критичкој валоризацији остане недоречен, било би очекивано да аутор објасни на који то начин Милутиновић у *Бици за прошлости* идеализује творца *Травничке хронике*, и на које то конкретне Андрићеве заблуде и грешке мисли.

Посебну пажњу привлачи критичарева замерка Милутиновићу што у *Фанџому у библиотеци* инсистира на „фундирајућој и непро-

блематизованој важности косовске мисли за српску традицију, јер се по њему 'ни Његош ни Андрић, а да и не помињемо целину српске културе, не могу исправно разумети без ње' (95). Да ли је овим поручено да косовска мисао није од темељног значаја за српску традицију, односно да се Његош и Андрић могу разумети и без ње? И да ли је аутору познат Андрићев текст „Његош као трагични јунак косовске мисли“? Ако је Милутиновић у криву што инсистира на косовском опредељењу, да ли га је учитао у Андрићево и Његошево дело? Или га је можда Андрић учитао у Његоша, а тога код Његоша нема?

Лепо је што Букумира у закључку свог прегледног рада позива домаће проучаваоце Андрићевог дела – које цинично назива „српском андрићолошком авлијом“ – да предмету тумачења приступе „уз већу дозу методолошке, херменеутичке и књижевноисториографске отворености“ (102), али би још боље било да је наведене принципе претходно применио у сопственом чланку. Ако, пак, Букумирина идеја о отворености подразумева вредносно неутралан и научно суздржан однос према херменеутичким *ошкрићима* каква су понудили Казаз и Величковић, а безразложно негативан и непримерено оштар третман истраживачких резултата Милутиновићевих полемичких књига, онда позив за успостављањем такве перспективе више личи на знак идеолошке поводљивости него на израз жеље за *надављијском* истином.

ЛИТЕРАТУРА

- Бајчета 2022: Бајчета, Владан. „Весела наука“. *Летњици Мајнице српске* 197. 510 (јул–август 2022): 220–225.
- Букумира 2023: Букумира, Јован. „Од сабласти до фантома: полемике о Иви Андрићу у постјугословенском периоду – критичко преиспитивање“. *Књижевна историја* 55.81 (2023): 71–106.
- Величковић 2020: Veličković, Nenad. “The Serbian Discourse on Ivo Andrić: Some Traces of a Collective Trauma”. *Trauma – Generationen – Erzählen*. Yvonne Drosihn / Ingeborg Jandl / Eva Kowollik (eds). Berlin: Frank & Timme, 2020.
- Казаз 2018а: Kazaz, Enver. Milutinovićeва kritička mrena. <https://ivanlovrenovic.com/clanci/varia/enver-kazaz-milutinoviceve-logicke-vratolomije> 30. 11. 2024.
- Казаз 2018б: Kazaz, Enver, Milutinovićeve logičke vratolomije. <https://ivanlovrenovic.com/clanci/varia/enver-kazaz-milutinoviceve-logicke-vratolomije> 30. 11. 2024.
- Ломпар 2019: Ломпар, Мило. *Дух самојорицања. Прилој кријици српске културне њолијике*. Београд: Catena mundi, 2019.
- Милутиновић 2018: Милутиновић, Зоран. *Бијка за њрошлост: Иво Андрић и бошњачки национализам*. Београд: Геопетика издаваштво, 2018.

- Милутиновић 2018а: Milutinović, Zoran. Odgovor Enveru Kazazu. <https://ivanlovrenovic.com/clanci/varia/zoran-milutinovic-odgovor-enveru-kazazu> 30. 11. 2024.
- Милутиновић 2022: Милутиновић, Зоран. *Фанијом у библиотеци: постоје ли српски националистички дискурс о Иви Андрићу*. Београд: Геопоетика издаваштво, 2022.
- Перишић 2022: Перишић, Игор. „Српски научни Шерлок Холмс“. *Свеске Задушбине Иве Андрића* 41. 39 (2022): 231–236.